

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ В 1990-Х РР. – НА ПОЧАТКУ 2000-Х РР.

ACTUAL PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF POLITICAL SCIENCE IN THE 1990'S – AT THE EARLY 2000'S

Федорчук О.О.,

*кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри політології*

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Охарактеризовано ситуацію в освітньо-науковій сфері в 90-х рр. XX ст., зокрема ті зміни, котрі відбулися у вищій освіті. Зазначається, що в результаті непродуманої державної політики відбулося різке зниження статусу інтелігенції і падіння престижу наукових знань у суспільстві. Указано на значне скорочення гуманітарних кафедр у ВНЗ, у т. ч. й з політології. Зазначається внесок відомого українського фахівця юриста, педагога, політолога В.Д. Бабкіна в утвердження політології як навчальної дисципліни. Аналізуються проблеми розвитку політичної науки України в 1990-х – на початку 2000-х рр., насамперед, визначення предмета політології, місце політичної освіти в структурі політичної науки.

Ключові слова: вища освіта, вища школа, вищий навчальний заклад, Україна, політологія.

Охарактеризована ситуация в образовательно-научной сфере в 90-х гг. XX в., в частности те изменения, которые произошли в высшем образовании. Отмечается, что в результате непродуманной государственной политики произошло резкое снижение статуса интеллигенции и падение престижа научных знаний в обществе. Указано значительное сокращение гуманитарных кафедр в вузах, в том числе и по политологии. Отмечается вклад известного украинского специалиста юриста, педагога, политолога В.Д. Бабкина в утверждение политологии как учебной дисциплины. Анализируются проблемы развития политической науки Украины в 1990-х – начале 2000-х гг., прежде всего, определение предмета политологии, место политического образования в структуре политической науки.

Ключевые слова: высшее образование, высшая школа, высшее учебное заведение, Украина, политология.

The situation in the educational-scientific sphere in the 1990's, in particular those that took place in higher education is characterized. It is noted that as a result of ill-considered state policy there was a sharp decline in the status of intellectuals and a decline in the prestige of scientific knowledge in society. It is indicated on a significant reduction of humanitarian departments in universities including and the departments of political science. The contribution of the well-known Ukrainian lawyer, teacher, political scientist V.D. Babkin in approval of political science as an academic discipline is noted. The problems of development of Ukrainian political science in the 1990's – at the early 2000's are analyzed, first of all: the definition of the subject of political science, the place of political education in the structure of political science.

Key words: Higher Education, higher educational institution, Ukraine, political science.

Постановка проблеми. Враховуючи те, що в розвитку вітчизняної політичної науки залишається малодослідженим процес початкового її становлення і розвитку в Україні, особливо в 1990-х рр. – на початку 2000-х рр., актуальним є завдання заповнення дефіциту знань, що й зумовлює актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У монографії С.Г. Рябова охарактеризований стан розвитку політичної науки України в 1990-х рр. – на початку 2000-х рр., показана необхідність професійної комунікації політологів. М. Шаповаленко в своїй статті охарактеризувала умови для переходу політичної науки України від допарадигмального до парадигмального стану та труднощі її легітимзації в 90-х роках XX ст. [1].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – доповнити деталями картину становлення і розвитку політичної науки України в 1990-х – на початку 2000 рр. та проаналізувати ті проблеми, котрі були характерними для зазначеного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На думку О. Суший, у розвитку політологічного знання в Україні на сучасному етапі простежується кілька періодів [2, с. 22–23]. Перший період автор датує до середини 90-х рр. XX ст. і визначає як установчий, з формальної точки зору це процес становлення та інституціоналізації в Україні науки про політику, а за змістом – транзит від ідеологічно та політично підпорядкованого лібералізованого стану соціальних наук. Другий період тривав від середини 1990-х до початку 2000-х рр. – це формування вітчизняної академічної науки про політику, розвиток політології як самостійної науки та навчальної дисципліни.

З метою повного розкриття теми треба охарактеризувати систему вищої освіти 1990-х – початку 2000 рр. та стан викладання політології в українських ВНЗ, а також ті проблеми, які були характерні для академічної політичної науки цього періоду.

На початку 90-х років XX ст. сфера освіти потрапила у зону глибокої кризи, про що красномовно свідчив ряд тенденцій у цій галузі:

– втрата кадрового потенціалу, що відкинуло науку далеко назад; зниження статусу професора і вченого – нині його не можна порівняти з подібним статусом у жодній розвиненій країні світу; так, на профспілковій конференції: «Про соціально-економічний стан працівників вищих навчальних закладів», котра відбулась 16 лютого 1991 р. у м. Києві її учасники констатували, що «соціально-економічне становище працівників вищої школи різко погіршилось. Вони позбавлені соціальних гарантій на законодавчому рівні. З одного боку, їхня праця безжально експлуатується (загальне тижневе навантаження викладача досягає 50 годин і більше), а з другого – постійна загроза безробіття» [3, с. 2].

– зниження якісних параметрів роботи ВНЗ; чимало підприємств мають великі сумніви щодо кваліфікації фахівців, підготовлених ВНЗ країни;

– надзвичайно велике розростання мережі ВНЗ, у тому числі й університетів, яке не супроводжується підвищенням якості навчального процесу. За останні півтора десятка років в Україні відкрито 202 недержавних ВНЗ і понад тисячу їхніх філій і філій державних вищих навчальних закладів;

– низький рівень оплати праці у ВНЗ, що зумовило високу плінність кадрів, здебільшого молодих; нині викладацький склад вищих навчальних закладів – люди передпенсійного і пенсійного віку, тоді як, скажімо, у США – 40- і 45-річні;

– дисбаланс між об'єктивним попитом у кадрах і відповідною пропозицією. Надзвичайно стрімке зростання фахівців із вищою освітою (ВНЗ III–IV рівнів акредитації) не узгоджується з підготовкою кадрів ВНЗ I–II рівнів акредитації, а також робітників масових професій;

– фізичне старіння основних матеріально-технічних засобів у ВНЗ; низький рівень забезпечення навчально-лабораторним обладнанням;

– брак місць у студентських гуртожитках; зменшення частки студентів, які навчаються на державні кошти [4, с. 29].

В Україні, однак, всупереч об'єктивним потребам суспільного розвитку має місце тенденція зменшення бюджетного фінансування освітньої галузі. У 1992 р. частка консолідованого бюджету на розвиток галузі становила 12,6%, у 1993 р. – 11,7%, у 1994 р. – 9,5% [5, с. 61].

Процеси реформування вищої освіти на початку 1990-х рр., на думку Г.Г. Січкаренко, відбувались суперечливо. До позитивних досягнень належать прийняття Державної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), розширення альтернативних форм освіти і участі академічної громадськості в його реформуванні тощо. Але якісного поліпшення в галузі не відбулося. Перетворення мали досить непослідовний і запізнілий характер, відбувалися на тлі перебудови органів управління,

переділу власності, недостатньою правовою базою, скорочення бюджетного фінансування. Це призвело до послаблення впливу держави на вищу школу. У багатьох країнах, особливо в перехідний період, вища освіта розглядалася як пріоритет модернізації суспільства, умова підйому економіки. В Україні вона оцінювалася переважно як витратна галузь [6, с. 230]. На думку Т. Фінікова, основними результатами трансформації освітньої системи протягом 90-х років є такі:

а) запровадження ступеневої системи вищої освіти, а також чотирьох рівнів акредитації ВНЗ та дипломів їх випускників:

– рівень I – технікуми, а також подібні до них училища й школи, що готують молодших спеціалістів;

– рівень II – коледжі, які готують бакалаврів за чотирирічною програмою на базі повної загальної середньої освіти;

– рівні III і IV – університети, академії, інститути, які готують бакалаврів і спеціалістів (заклади рівня III), а також магістрів (заклади IV рівня).

б) назріла деідеологізація вищої освіти набула характеру формального вилучення комуністичної ідеології з навчальних закладів, але залишила низку складних і досі нерозв'язаних проблем:

– не вдалося сформувати нову методологію викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу;

– значна частина викладачів дисциплін соціально-гуманітарного циклу залишились у полоні марксистських схем і уявлень суспільного розвитку;

– зосередження практично необмеженої влади в руках університетського менеджменту без розвинених демократичних традицій громадського контролю призвело до посилення бюрократизованості та корумпованості у ВНЗ;

в) вироблення нового погляду на гуманізацію та гуманітаризацію вищої школи знайшло відображення в таких рішеннях:

– відчутно збільшено та уніфіковано обов'язковий цикл дисциплін гуманітарного спрямування, який збагатився низкою актуальних навчальних курсів і сучасних світоглядних концепцій;

– урізноманітнилилась методика вивчення соціально-гуманітарних дисциплін шляхом відмови від вузького кола усталених догматичних прийомів (наприклад обов'язкове і велике за обсягом конспектування першоджерел), натомість, укорінився полегшений белетристичний стиль викладання більшості цих дисциплін;

– ВНЗ отримали більше свободи у визначенні програм соціально-гуманітарних дисциплін, стали заохочуватись авторські методики їх викладання, з'явився достатній вибір альтернативних підручників із цих дисциплін;

– було фактично демілітаризовано навчальний процес у цивільних ВНЗ (ліквідовано більшість військових кафедр, військова підготовка перестала бути обов'язковою, скасовано обов'язкове вивчення цивільної оборони);

– істотно зменшено підготовку фахівців у військових ВНЗ, скорочено їх мережу, розвинена практика підготовки військових фахівців у цивільних навчальних закладах;

г) зміна структури підготовки фахівців різних напрямів у бік помітного збільшення випуску економістів, юристів, менеджерів, соціологів, психологів, філологів та перекладачів, враховуючи приватні інвестиції при збереженні бюджетної підтримки традиційних спеціальностей;

г) створено широку мережу ВНЗ різних рівнів акредитації, заснованих на недержавній формі власності, а також самофінансованих державних ВНЗ, які не отримують державної фінансової підтримки;

д) зроблені кроки до дерусифікації системи вищої освіти в Україні:

– навчальний процес і діловодство в більшості вищих навчальних закладів переведено на українську мову;

– велася розробка української термінології в більшості галузей наук, випущені чисельні монографії, підручники, навчальні та методичні посібники українською мовою (хоча весь спектр дисциплін досі не охоплено) [7]. Кількісне зростання ВНЗ (у 1990/91 н. р. їх було 891, а у 2000/2001 н. р. – 979) [8, с. 34] супроводжувалося зниженням якості освітніх послуг, потужною комерціалізацією вищої освіти, наростанням симптомів «дипломної хвороби»: орієнтацією споживачів передусім на отримання диплома. Екстенсивний розвиток цього сектору зумовлювався як реальними потребами суспільства та економіки (розвиток комунікаційних та інформаційних технологій, реструктуризація економіки), так і кон'юнктурними чинниками, які мали штучний характер: схвалення уявлення про суспільний престиж вищої освіти та диплома, поява ринково привабливих спеціальностей (юристи, економісти).

Проблеми становлення політичної науки ставали темами конференцій і «круглих» столів із моменту офіційного дозволу на її існування. Основний зміст дискусій зводився до деідеологізації політології, проблем її статусу, створення понятійного апарату, а також визначення змісту та предмета [9]. Спроба замінити політичну науку українським «науковим націоналізмом» спричинила дискусію в періодиці 1990-х років серед науковців, політиків, викладачів [10], але наукова громадськість відхилила спроби ідеологізації політичної науки, завдяки чому становлення української політології продовжило відбуватися в контексті розвитку світової політичної науки. Завдяки

зусиллям вчених і викладачів цей курс не був введений, а термін «науковий націоналізм» як провідна категорія концепції національної держави не утвердився ні в практичному, ні в теоретичному планах [11, с. 92].

На початку 1990-х рр. одним із фундаторів вітчизняної політичної науки був *Володимир Дмитрович Бабкін*. Багато років наукового життя він віддав Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, де працював провідним науковим співробітником відділу історико-політологічних досліджень держави і права України (з 2002 р. – відділ історико-правових досліджень). У 1993–2001 рр. В.Д. Бабкін був президентом Української асоціації політологів (саме завдяки активній позиції В.Д. Бабкіна як президента асоціації МОН включив політологію до переліку базових навчальних дисциплін [12, с. 8], а у 1995 р. він обраний академіком Української академії політичних наук.

В.Д. Бабкін є членом редколегій та автором таких відомих видань, як «Юридична енциклопедія», «Енциклопедія етнокультурознавства», «Українська політологічна енциклопедія». Він також обіймав посаду головного редактора щорічника Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України «Держава і право».

Серед понад 200 наукових праць із питань юридичної й політичної науки та правової педагогіки 12 монографій (індивідуальних і колективних), зокрема «Сучасна політико-правова ідеологія» (1985), «Глобальні проблеми сучасності і політики» (1986), «Народ і влада» (1996), «Український конституціоналізм: вітчизняний менталітет і актуальні проблеми запровадження нової конституції» (1999); 8 підручників і навчальних посібників, зокрема монографічних, «Курс лекцій з політології» (1992), «Антологія української юридичної думки» (10 т.) т. 1 (2002), наукова стаття «Співвідношення загальної теорії держави і права та філософії права» («Проблеми філософії права») та ін. Під керівництвом В.Д. Бабкіна авторський колектив провідних науковців України підготував і видав у 1997 р. перший в Україні фундаментальний «Політологічний енциклопедичний словник», який відображав досягнення світової й вітчизняної науки [13]. Володимир Дмитрович є одним із засновників сучасної системи політичної освіти в навчальних закладах України, ініціатором проведення творчих досліджень із проблем теорії та історії політичної і правової науки, політичних та правових інститутів і процесів, політичної і правової ідеології та культури, порівняльних політології і правознавства. Значну роботу він проводив і щодо підготовки кадрів викладачів, науковців, консультантів, експертів тощо. Надавав допомогу науковим та ВНЗ України у проведенні наукових досліджень, навчально-методичної роботи з

політичної та юридичної науки і освіти. Брав активну участь у роботі експертних та наукових рад. У 1995–1998 рр. був заступником голови Експертної Ради ВАК України, є членом науково-методичної ради з політології Міністерства освіти і науки України, членом виконкому Асоціації конфліктологів країн СНД [14, с. 245].

У своїх наукових дослідженнях професор В.Д. Бабкін гармонійно поєднував дослідження правових проблем із питаннями філософії права, порівняльної політології та політичної історії. Вчений досліджує багатоаспектні теоретико-методологічні проблеми, які межують із філософією та політологією, як-от: питання циклічності та спадкоємності етапів політичної історії, співвідношення питань народу і влади, особи й держави, сутності і проявів людського виміру політики та права.

На початку XXI ст. становище вітчизняної політичної науки проаналізував 24–27 жовтня 2000 р. Всеукраїнський науково-практичний симпозіум з проблеми «Політологія в Україні: стан та перспективи розвитку». Організований Міністерством освіти і науки України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Українською академією політичних наук, він зібрав понад 300 учасників – учених та освітян-політологів з усіх регіонів держави й країн СНД. Його учасники підкреслили значне зростання протягом останніх років рівня політичної освіченості громадян, активізацію наукових розробок, накопичення певного досвіду викладання політології. Для України, як і всіх держав Центральної та Східної Європи, важливим геополітичним чинником є загальноєвропейський процес, входження до європейського і світового загалу на засадах цінностей західної демократії.

На думку М.І. Михальченка, політичній науці властиві такі наведені нижче процеси. *Юридизація* зумовлена дедалі тіснішим зв'язком політичної і юридичної наук, особливо при розгляді проблем конституціоналізму, прав людини, удосконалення механізмів влади тощо. *Математизація та інфор-*

матизація політичної науки зумовлена поширенням математико-статистичних методів аналізу в політичних дослідженнях, особливо в соціології політики, широким використанням інформаційних технологій у науці та освіті. *Технологізація* політичної науки – наближення теоретичних досліджень до політичної практики шляхом переведення теоретичних досліджень на рівень технологій управління, виборів, маніпуляції свідомістю, політичної освіти тощо. *Публіцистичність* політичної науки – коли складні політичні процеси виправдано і не виправдано тлумачаться спрощено, «для широкої публіки», для «середнього» виборця. Публіцистичність політичної науки не варто плутати з публічною політикою, тобто відкритою для публіки, прозорою політикою. Хоча вони мають точки дотику: політична портретистка, повсякденні політичні прогнози, брифінги тощо. Публіцистичність політичної науки використовується в публічній політиці. Але публічність, прозорість публічної політики забезпечується й іншими методами, засобами: звітність обраних депутатів, урядовців, інформація з боку прес-служб, робота плюралістичних ЗМІ тощо [15, с. 55]. Таким чином, у сучасній політичній науці відбуваються процеси, які варто враховувати при оцінці перспектив її розвитку.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, на початку 90-х років XX ст. сфера вищої освіти потрапила у зону глибокої кризи (зокрема, це стосувалось зменшення бюджетного фінансування, а також скорочення годин блоку гуманітарних дисциплін, у т. ч. й політології). Тому становлення політології як навчальної дисципліни відбувалось дуже важко, особливо на установчому етапі і тільки завдяки старанням окремих фахівців, В.Д. Бабкіна та інших політологів була включена до переліку базових навчальних дисциплін. Поступово ситуація змінюється на краще, на початку XXI ст. становище вітчизняної політичної науки стає темою симпозіумів, конференцій, круглих столів, де фахівці-політологи намагалися проаналізувати її проблеми і здобутки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рябов С.Г. Політична наука в Україні XXI століття: стан та перспективи розвитку: Дослідження. К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти» в Україні, 2005. 103 с.; Шаповаленко М. Украинская политология: трудности становления. Политическая наука. Политология в постсоветских государствах: Сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. [Отв. ред. и сост. Мелешкина Е.Ю., Смирнов В.В.] М.: ИНИОН РАН, 2004. С. 230–258.
2. Суший О. Засвоєння вітчизняним суспільствознавством західного політологічного знання. Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. Т.2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса; редкол.: О. Рафальський (гол.), М. Кармазіна, О. Майборода. К.: Парлам. вид-во, 2016. С. 22–36.
3. Кравченко О. Страйкуватиме професура?... Освіта. 1991. 22 лютого. № 15 (4132). С. 2.
4. Данилишин Б. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти. Вісник Національної академії наук України. 2005. № 9. С. 26–35.
5. Куценко В. Проблеми науки і освіти. Освіта на порозі XXI століття (соціально-економічні проблеми). Економіка України. 1995. № 12. С. 60–67.

6. Сичкаренко Г.Г. Реформирование высшего образования в Украине в начале 90-х гг. Теория и практика общественного развития. 2013. № 8. С. 229–230.
7. Фініков Т. Загальний огляд системи вищої освіти України. URL: http://www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_er_333_ua_hedfv.doc (дата звернення 13.04.2018).
8. Касьянов Г. Освітня система України 1990–2014. Аналітичний огляд. Благодійний фонд «Інститут розвитку освіти» К.: ТАКСОН, 2015. 52 с.
9. Див. про це статтю: Федорчук О. О. Еволюція предмета політології: основні етапи розвитку. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Vol. 4. Issue 3. S. 83–87.
10. Кирилюк Ф. М., Гаєвський Б. Яка ж політологія потрібна? Освіта. 1993. 2 липня. № 20. С. 2–3.; Соколов П. Наука про націоналізм. Освіта. 1993. 8 жовтня. № 35 (4327). С. 12–13.; Бабкін В. От научного коммунизма – к научному национализму? Голос України. 1994. 2февраля. № 20(770). С. 8.; Бабкін В. Проект не пройшов. Чому? Освіта. 1994. 14 вересня. № 60–61 (99–100). С.8–9.; Мороз О. «Науковий націоналізм» на державному рівні: [Дещо про українську політологію] Віче. 1994. № 3. С. 25–33.; Бабкін В., Кириченко М. Політична освіта. Алергія на вчорашніх чи короткозорість нинішніх ? Віче. 1994. № 4. С. 74–84.; Литвин М. Хто має вибір, той має муки ? : [Про українську історичну науку та політологію] Віче. 1994. № 4. С.3–17.; Бистрицький Є. Чому націоналізм не може бути наукою. Політична думка. 1994. № 2. С. 30–35.
11. Федорчук О. О. Політична наука в Україні: процес формування та інституціоналізації. Емінак: наук. щоквартальник. К.,–Миколаїв: Вид-во НДЦ «Лукомор'є», 2010. № 1–4(5) (січень-грудень). С. 90–94.
12. Бабкін В. От научного коммунизма – к научному национализму? Голос України. 1994. 2 февраля. № 20(770). С. 8.
13. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посіб. / Ред. Ю.С.Шемшученко, В.Д. Бабкін, Упоряд. В.П. Горбатенко, А.Г. Саприкін. К.: Генеза, 1997. 400 с.
14. Горбатенко В.П. Володимир Дмитрович Бабкіну – 85 років. Проблеми філософії права. 2008–2009. Т. VI–VII. С. 244–251.
15. Михальченко М. І. Політична наука і політична освіта: міра теоретизації та ідеологізації. Вища освіта України. 2003. № 1. С. 50–58.